

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXVI (2018),
Книжка / Issue 1

ПЛЕННИЦИТЕ В БЪЛГАРО-ВИЗАНТИЙСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ ПРЕЗ VIII В.

Янко ХРИСТОВ

WAR-CAPTIVES AND BYZANTINO-BULGARIAN RELATIONS OF THE 8TH CENTURY

Yanko HRISTOV

Abstract: Not surprisingly, one can say that without attention to the captivity and the fate of prisoners of war studies concerning relations between Bulgarian khanate and Byzantine Empire hardly would have achieved considerable accomplishment. Along with this, however, as regards the monitoring of aspects about the fate of the war-captives in the VIII century it looks as if there are enough things to add. The very moment of those caught up in enemy's hands, apart from not such a large number of references in early medieval written sources, is usually passed by. Such a condition of the historical database must have been taken into consideration in an effort to explore the issue of war-captives in struggles between Byzantium and Bulgaria at all. Despite the obstacle and difficulties an attempt to explore the issues of war-captives' fate is motivated by the pulse, dynamics and changes or military successes and failures during the turbulent Byzantino-Bulgarian relations of the Early Medieval epoch.

Key words: Prisoners of war, Captivity, Execution, Exchange and ransom, Byzantino-Bulgarian relations.

През 708 г. император Юстиниан II (685–695, 705–711), отскоро възвърнал си византийския трон с помощта на българския кан Тервел (700–721), „...разкъсал мира с българите – както отбелязва в *Бревиарий (Кратка хроника)* патриарх Никифор – и като довел многобройна войска по море и по суша в Тракийските области, започнал война с тях около града Анхиало...” [Никифор, *Кратка история...*, с. 58]. С малко повече детайли същото известие се открива и в *Хронография* на Теофан Изповедник.¹ Предприемането на враждебни действия срещу доскорошния съюзник изглежда озадачаващо, поне на пръв поглед. Трябва да се отбележи, че относно достоверността на въпросните известия за българо-византийски конфликт от края на първото десетилетие на VIII в. са изказвани съмнения [Острогорски, Г. 1998, с. 208; Stratos, A. N. 1980, р. 153–155]. В конкретния случай изведените на преден план резерви, като че ли са за сметка на пропуснатата връзка със стила на управление на император Юстиниан II, усилията му във вътрешноимперски план, военните и дипломатически рискове и инициативи, и особено на неоснователното загърбване на факта, че още след като заема престола през есента на 685 г., той предприема няколко кампании на Балканите, в Кавказ и Близкия изток – нарушавайки три пъти сключените мирни договори [Bury, J. В. р. 320–330; Treadgold, W. 1997, р. 330–337; Димитров, Х. 1997, с. 166–171; Gelovani, N. 2013, р. 26–29]².

¹ Срв. „...През тази година Юстиниан нарушил мира между ромеите и българите, прехвърлил конните отряди в Тракия и като въоръжил флота, потеглил срещу българите и Тервел. А като пристигнал в Анхиало, накарал флотата да пусне котва пред крепостта, а на конните отряди заповядал да се разположат на стан непредпазливо и без всякакво опасение в намиращите се по-горе полета...” [Теофан Изповедник. *Хронография...*, с. 267].

² Събитията от 708 г. не бива да се изолират и от факта, че независимо от трусовете, неуспехите и изпитанията, управляващите в Константинопол така и не се примиряват с израстването на българската държава в бившите имперски владения, и продължават да считат земите южно от Долния Дунав за зона за отвоюване [Роман Лакапин.

Дори да се следва линията на свръхкритичност към достоверността на информацията за събитията в Анхиалското поле в 708 г., заслужава да се спомене, че Теофан Изповедник и патриарх Никифор засягат аспект, който присъства най-вече в българо-византийските конфликти и през следващите десетилетия на VIII в. И двамата хронисти разказват за взети от българите пленници. Текстът в *Хронография*, който е малко по-обемен и с известни нюанси от съответстващия пасаж в *Бревиарий*, гласи: „... *А когато войската се разпръснала като овце по полята, за да събира фураж, съгледвачите на българите видели от планините глупавите разпоредби на ромеите. И като се струпали, неочаквано се нахвърлили като зверове и унищожили ромейското стадо, като взели много пленници, коне и оръжие, освен убитите. А Юстиниан избягал в крепостта с оцелелите и за три дни затворил вратата. И като видял настойчивостта на българите, той пръв прерязал жилите на коня си и заповядал всички да направят същото. След това поставил трофеи на стените, качил се през нощта на корабите, отплувал тайно и пристигнал в столицата със срам...*” [Теофан Изповедник. *Хронография...*, с. 268].³ Отново съгласно известията на Теофан и Никифор имперски поданици попадат в български плен през 712 г. Забелязва се и известна разлика в описанията на двамата автори. В *Хронография* е посочен маршрутът покрай Черно море, по който българските отряди достигат до самия Константинопол. Споменато е, че извършват „голямо клане”, след което „опленили цяла Тракия” се завръщат невредими „в своите земи с безброй добитък”. Патриарх Никифор не отбелязва посоката, от която идва изненадващото нахлуване, но за сметка на това добавя други детайли. „По това време тежковъоръжени пълчища българи внезапно нападнали жителите на Тракийския Боспор – се чете в тази част на *Бревиарий* – И много народ, както от постоянните жители, така и от новодошлите тук от Византион за развлечение и удоволствие, избили, други заловили в плен и заграбили от тях твърде много сребро и немалко вещи. И като насъбрали храброст те разпространили своите набези до самите стени на града [Константинопол] и стигнали чак до така наричаните Златни врати. Като се връщали от там, те разгромили множество селища в Тракия.” [Никифор, *Кратка история...*, с. 62]. Кан Тервел поддържа атмосферата на несигурност в Тракийските владения на Византия с набези и през 713 г., а сред съхранените известия се откроява един много важен аспект. Докато в събитията от 708 г. иде реч за залавяне на оцелели след битката войни, то при българските атаки в 712 – 713 г. жертвите и похитените са от населението в тракийските владения и жители на столицата [The Chronicle of Theophanes..., р. 533; Никифор, *Кратка история...*, с. 63; Теофан Изповедник. *Хронография...*, с. 182–183].⁴ Опитите за противодействие не дават търсения резултат. Разместените за защита на Източна Тракия малоазийски части участват в свалянето на управлявалия за кратко император Филипик Вардан (711–713) и издигането на император Анастасий II (713–715), който също не се задържа дълго на престола. В условията на вътрешнополитическа нестабилност и заплахата от арабите, неохотно поелият властта император Теодосий III (715–717) се обръща към изпитаната византийска практика за регулиране на отношенията със съседите, чрез компромиси и сключване на споразумения и договори [Kaegi, W. E. 1981, р. 190–195, 198–208; Miller, D. A. 1971, р. 56–76; Chrysos, E. 1992, р. 25–39; Haldon, J. 1992, р. 281–294]. Макар да не е първият, сключван между български владетел и византийски василевс, договорът между кан Тервел и император Теодосий III от 716 г. има своето дългосрочно отражение в българо-византийските отношения⁵.

Писма до Симеон..., с. 303–304; Théodore Daphnopatès *Correspondance...*, р. 65.116–124; К. Багренородни. *За темите...*, с. 192–192; Constantino Porphyrogenito *De Thematibus...*, р. 84.5–85.32]. При цялата несигурност на предположението, това което Теофан и Никифор (компилиращи недостигналите до наши първоизвори) наричат война, да е опит за подсилване и стабилизиране на византийските позиции в Северна Тракия, възприет от кан Тервел като заплаха и ликвидиран още в зародиш. [Михайлов, С., Хрисимов, Н. 2000, с. 259–260].

³ Срв. „...Но когато войската непредпазливо се пръснала, за да събира фураж по тамошните полета, българите внезапно ги нападнали и мнозина от тях избили, а други взели в плен. Те дори обсаждали три дни самия Юстиниан, който бил останал в града Анхиало. Той пък през нощта се качил на кораб, с бягство отплавал оттам и отново се върнал във Византион.” [Никифор, *Кратка история...*, с. 58].

⁴ Въпреки, че използват събирателното пленници (αἰχμηλωτοί) авторите от епохата правят разграничение между пленяваните на бойното поле войници и похитеното население от регионите, намиращи се в обсега на вражеските отряди. За „езика на пленничеството”, вж. Liddell, H. G., Scott, R. 1903, р. 43; Rotman, Y. 2009, р. 183–188.

⁵ Значението му ясно се откроява при поглед към добре известния начин, по който е представен в *Хронография* на Теофан Изповедник, в описанията на събития, случващи се почти пълн век по-късно – контраофанзивата на българския хан Крум (ок. 800–814) срещу Империята през 812 г. Често цитираният текст гласи: „През тази година

Нито в податките за съдържанието на мирния договор от 716 г., нито в информацията за последващите споразумения и договори между Византия и България през VIII век в двата основни източника на сведения – *Хронография* на Теофан Изповедник и *Бревиарий* на патриарх Никифор (чийто разказ достига до късната 769 г.), са споменати клаузи, касаещи съдбата на пленниците. Подобна липса навярно не би била толкова ограничаваща ако известията за пленници от българо-византийските конфликти през VIII в. в двете хроники бяха повече и по-подробни, а не кратки, инцидентни шрихи към общото изложение. Независимо от това, няма как да не се признае, че тъкмо текстовете на двамата хронисти са отправната точка в опита за разкриване на случващото се с пленници и отражението му върху отношенията между България и Византия във времевите рамки на осмото столетие⁶. Разказите в *Хронография* и в *Бревиарий* за края на продължителния мирен период между двете държави и избухването на конфликта в средата на 50-те години на VIII в. започват доста сходно. Отбелязано е на преселването на сирийци и арменци в Тракия, на строежа и възстановяването на крепости в областта, на българските претенции за компенсация (данък/обезщетение), поради промененото статукво в близост до южните гранични зони на канството. Описанията съвпадат и в това, че твърдата позиция на император Константин V (741–775) и отказът му да удовлетвори българските искания са последвани от враждебни действия. Освен сходствата има и видими разлики. Според Теофан Изповедник българските войски „...стигнаха чак до Дългата стена и предприели нападение срещу столицата... направили големи опустошения, отвели пленници и се завърнали невредими...”. Патриарх Никифор пък се ограничава със споменаване на това, че български отряди достигат до важното отбранително съоръжение между Мраморно и Черно море, но се фокусира върху византийските действия за отбиване на нахлуването [Теофан Изповедник. *Хронография...*, с. 269–270; Никифор, *Кратка история...*, с. 78]. Контраударът срещу българската държава, предприет от император Константин V, също е представен различно. Теофан Изповедник разполага редица събития в хронологичен порядък (и в широк географски обхват), споменавайки земетресение в Сирия и Палестина, изгонването на Антиохийския патриарх Теодор, промените в данъчната политика и увеличаване на вземанията от християнските поданици в Халифата, поредните епизоди от византийско-арабския сблъсък в Мала Азия, репресии над членовете и водачите на религиозна секта и действия срещу „Склавиниите в Македония”. Едва след това пише за поход срещу България и неуспешно за имперските войски сражение в Старопланинските клисури [The Chronicle of Theophanes..., р. 593–596; частичен превод: Теофан Изповед-

*Крум, вождът на българите, отново повел преговори за мир чрез Драгомир с император Михаил. Той искал да бъде възобновен договорът, сключен при Теодосий Адрамитец и патриарх Герман с Кормесий, господаря на България по онова време. Договорът очертавал границите от Милеона в Тракия; [определял да се дадат] одежди и червени кожи на стойност до 30 литри злато, освен това бегълците от едната и другата страни да бъдат връщани взаимно, дори ако се случи да заговорничат срещу властите, търгуващите в двете страни да бъдат снабдявани с грамоти и печати, [а на тези, които нямат печати, да им се отнема] това, което имат и да се внесе в държавното съкровище.” [Теофан Изповедник. *Хронография...*, с. 285]. През втората половина на IX век, въпросният пасаж от творбата на византийския хронист е преработен и преведен на латински от Анастасий Библиотекар в т. нар. *Chronika Tripartita*, а на още по-следващ етап, през десето столетие, с някои нюанси е преразказан и в *Хронография* на т.нар. Продължител на Теофан. Връзката със събитията от 812 г., наред с лаконичността, историческата дистанция и липсата на ключови детайли са причина за различни мнения, хипотези и дискусии около датирането на договора, сключилите го лица и най-вече броя и особеностите на клаузите, заради възможността вторите две от посочените, а именно взаимното връщане на бегълците и митническо-търговските изисквания, да са добавени от кан Крум. [Срв. Вугу, J. В. 1910, р. 276–287; Благоев, Н. П. 1924, с. 28–30; Златарски, В. 1918, с. 177–183; Цанкова-Петкова, Г. 1960, с. 615–625; Бешевлиев, В. 1960, с. 285–287; Кутиков, В. 1962, 79–84; Цанкова-Петкова, Г. 1973, с. 167–180; Кутиков, В. 1974, с. 69–119; Oikonomides, N. 1988, р. 29–31; Литаврин, Г. 1995, 37–43; Филипу, Ф. 2012, с. 50–64; Атанасов, Г. 2017, с. 170–172]. Без да се преповтарят излишно вече поднасяни мотиви в споровете около оригиналния вид на договора от 716 г. все пак трябва да се припомни, че споразумения за бегълците (от и във Византия) са в арсенала от решения, прилагани от имперските дипломати столетия преди появата и първите стъпки за утвърждаване на ранносредновековната българска държава по Долния Дунав [Miller, D. A. 1971, р. 56–76; Dignas, B., Winter, E. 2007, р. 138–148].*

⁶ Затрудненията произтичат не само от сравнително скромния обем известия в двете хроники, които засягат въпросите за пленничеството и пленниците в българо-византийските отношения. Допълнителни трудности създават и нееднократните разминавания при представяне на сблъсъците между България и Византия през 50-те – 60-те години на VIII в. За отбелязване е, че поне част от предизвикателствата са преодолими, ако се съблюдава подходът, следван неотдавна от Ст. Михайлов, при който разглежданите сведения не се противопоставят, а се търси взаимното им допълване [Михайлов, С. 2000, с. 21–35; Михайлов, С. 2015, с. 114–127].

ник. Хронография..., с. 270]. Текстът на *Бревиарий* е съсредоточен само върху сблъсъка между българската държава и Империята. Веднага след посочване на противодействията на българското нахлуване в Тракия, с указание, че има малка хронологическа дистанция, патриарх Никифор отбелязва: „... Не много след това той [император Константин V] се отправил на поход срещу тях по море и по суша. Императорът имал почти петстотин кораба, с които пресякъл Евксинския Понт и като навлязъл в Истър, изгорил българските земи и немалък брой българи заловил в плен. А пък той самият влязъл в бой с тях при така наречената Маркели (това е най-близката крепост до България), обърнал ги в бягство и избил мнозина от тях. Поради това те отслабнали [много] и изпратили посланици за преговори за мир, като предложили заложници от собствените си деца.” [Никифор, *Кратка история...*, с. 78].

Податките в творбите на двамата хронисти създават усещане, че още на ранния етап в проточилия се през третата четвърт на VIII в. сблъсък, проблемът с намиращите се във вражески ръце воители и цивилни сякаш изпъква, ако не с напълно равнозначна, то най-малкото със сходна острота. Българските нахлувания и набези в южна посока не остават безответни, тъй като в част от сраженията византийските армии труимфират на бойното поле и/или подлагат българските владения на опустошение. Така например, Теофан пише, че след поредицата от смени на канския престол през 764–765 г. император Константин V „...като излязъл внезапно от града [Константинопол] и като намерил клисурите без стража поради лъжовния мир, навлязъл в България чак до Чика. И ... хвърлил огън в аулите, които намерил...” [Теофан *Изповедник. Хронография...*, с. 272]. По думите на патриарх Никифор при въпросното нахлуване „...доста много селища в България били опожарени и напълно съсипани от ромеите...” [Никифор, *Кратка история...*, с. 82]. Липсата на достатъчно детайли прави невъзможни всякакви по-сериозни заключения за броя трябва на попадналите в български плен имперски воители и жители на византийските владения в Тракия. Също толкова неясно неустановими са мащабите на това колко от поданиците на българските канове през 50-те – 70-те години на VIII в. са взети в имперски плен⁷. Независимо от това, едва ли управляващите и в ранносредновековна България, и във Византия са склонни да подминат с лека ръка загубата на воители и податно население, или да пропуснат възможността да увеличат ресурсите си за сметка на противника.⁸ Въпреки че наличните писмени сведения не разкриват какво се случва с пленниците от 708 г. и 712–713 г., с доза несигурност, породена от състоянието на изворовата база, предвид началния етап от развитието на Дунавска България, съдбата им вероятно е свързана с присъщите за Северното Причерноморие изяви на военно-политическа мощ и форми на стопанска организация в едно все още ненадраснало номадските традиции общество [Степанов, Ц. 1999, с. 63–76; Curta, F. 2006, p. 4–22; Васютин, С. А., Пугачев, А. Ю. 2009, с. 3–16]. Предположението, че посоченият в текста на Теофан „Християн, отстъпник от християнството и главатар на скамарите” е ранен пример на засвиделстваните от IX в. насетне случаи на интеграция на бивши имперски поданици в българска държава, е изкушаващо, но не може да се приеме безусловно. В краткия пасаж за похитяването му от хората на император Константин V и за жестоката му кончина не се съобщава нито как попада в България, нито какъв е произходът на предвожданите от него скамари [Теофан *Изповедник. Хронография...*, с. 272].

Въпреки лаконичността им, част от известията за пленници от българо-византийските конфликти през VIII в. все пак отиват отвъд краткия щрих за попадането във вражески ръце. При описанието на битката при Анхиало от 30 юни 763 г., освен за тежкото и съпроводено с много жертви и от двете страни сражение, в което надделява имперската армия, е споменато и за много пленници от войската на кан Телец (760–763). Теофан дори добавя, че част от хората на българския владетел го изоставят

⁷ Подобна двустранна валидност (с нужните уговорки) по отношение на предизвикателствата, свързани с намиращите се в ръцете на врага пленници, се откроява и в доста по-добре представените в изворите от епохата конфликти между Империята и Халифата. И за византийци, и за араби стремежът за облекчаване на съдбата на собствените поданици и връщането обратно, както на бойци, така и на похитени жители от регионите в обсега на военните действия, е в основата на редица усилия [Rotman, Y. 2005, pp. 767–788; Rotman, Y. 2009, p. 33–57; Lykaki, M. 2016].

⁸ Преселническата политика, както и мерките за настаняване на варвари на имперска територия и приобщаването им имат дълбоки традиции, а ползите за българските канове от задържането на пленените византийски поданици до голяма степен се открояват при съпоставка с хунските нашествия от средата на V в. и със ситуацията в Аварския хаганат от края на VI в. насетне [Charanis, P. 1972, p. 140–154; Vida, T. 2009, p. 233–259; Grey, C. 2011, 147–160; Lenski, N. 2014, p. 230–246; Vida, T. 2016, p. 251–270].

и преминават в лагера на император Константин V. Случващото се със заловените на бойното поле е представено по идентичен начин и в *Хронография*, и в *Бревиарий*. След като са домъкнати до имперската столица, те са подхвърлени на тълпата и са избити извън крепостните стени [**Теофан Изповедник**, *Хронография...*, с. 274; **Никифор**, *Кратка история...*, с. 81]. Проявата на немилостивото отношение едва ли може да се определи като изненадваща, особено като се вземе под внимание суровият характер на сблъзците между между България и Византия през Ранното Средновековие. Споменавайки за възкачването на българския престол на кан Телец, Теофан го определя като „злонравен“. В *Бревиарий* се забелязват допълнителни детайли. „... Като се уговорили един с друг, те [българите] убили произлизащите от една линия управници, които били завладели властта над тях, и поставили за свой вожд Телесий, мъж строг, който заедно с това проявявал юношеска дързост. Като събрал добре въоръжени и боеспособни бойци, този народ нападнал храбро най-близките ромейски земи и крепости... – пише патриарх Никифор [**Никифор**, *Кратка история...*, с. 80]. Не е изключено антибългарските настроения във Византия и желанието за отмъщение за въпросните нападения да са причина за екзекуцията на българските пленници далеч от бойното поле и с достатъчна времева дистанция от приключилото сражение. Впрочем, в една от своите *Антиречи* патриарх Никифор специално споменава за реваншистките нагласи и у самия император Константин V, а също така дава и малко по-различен поглед към сражението в Анхиалското поле през лятото на 763 г., оставяйки впечатление, че византийската победа, доколкото може да се приема като такава, е постигната на изключително висока цена, тъй като „...почти цялата войска на ромеите стана храна на скитския меч...“⁹

Едва ли има съмнение, че с оглед на далеч по-значимите демографски и стопански ресурси от тези на ранносредновековната българска държава, във Византия е било по-лесно да се преодолеят последиците от загубите сред армейския състав. Наред с това, вътрешните борби при убийството на кан Телец, скоро след битката при Анхиало, и бързата смяна на няколко владетели за период от около две години, също имат своето значение. Доколкото може да се съди по известията в изворите, император Константин V полага допълнителни усилия, за да поддържа и политическата нестабилност в България, чрез намеса в междусобиците, макар че военният натиск с походите по суша и море несъмнено си остава най-голямата заплаха за канството. Прекръшването на византийския завоевателен устрем при мащабната кампания през 766 г. идва не от невъзможността да се преодолее българската защита, а в следствие на тежка морска катастрофа. Много от корабите на огромния византийски флот, натоварен с „...бойци от морските стратегии и други области...“, се разбиват край българските брегове, което води до прекратяване на похода¹⁰.

При опитите за улавяне на аспекти от иначе трудната за очертаване (даже в най-общ план) съдба на пленниците от българо-византийските конфликти от VIII в., си заслужава да се обърне внимание на събитията от 773–774 г. В разказът за тях в *Хронография* на Теофан Изповедник се забелязва един от ранните опити за заселване на компактна група пленници в езическа България. „...А през месец октомври на 13 индикт императорът получил съобщение от България от тайните си приятели, че господарят на България изпраща 12-хилядна войска и боили, за да пороби (оплени – б.м.) Верзития и да пресели [жителите] в България. Той, за да не го познаят, че предприема поход срещу българите, защото били дошли при него пратеници на господаря на България, се престорил, че предприема поход срещу арабите, докато тези още били в града. И потеглили знамената и прислугата. А като освободил пратениците и като узнал чрез съгледвачи за тяхното отпътуване, вдигнал войската и бързо потеглил. Той събрал войниците от отредите и

⁹ Коментар и превод на въпросния фрагмент от *Антиречите* на патриарх Никифор у **Божилков, И., Гюзелев, В.** 1999, с. 116. Срв. **Nicéphorus patriarcha, Antihēretica**, III, coll. 508.

¹⁰ **Теофан Изповедник**, *Хронография...*, с. 273; **Никифор**, *Кратка история...*, с. 84. За отбелязване е, че от по-късна позиция в хрониките на Георги Монах и на Симеон Логотет, е посочено, че краят на кампанията през 766 г. не е причинен само от многото жертвите при корабокрушенията, а и от последвалата българска победа над сухопътните византийски войски [**Georgii Monachi Chronicon...**, р. 758.3–10; **Symeonis Chronicon...**, р. 192.134–139; **Истрин, В. М.** *Хроника Георгия Амартола...* с. 478; **Срезневский, В.** *Хроника Симеона Логофета...* с. 81–82; срв. коментарите на **Ангелов, Д., Кашев, С., Чолпанов, Б.** 1983, с. 207–209]. Двамата хронисти са единодушни за фаталния край на българските пленници, но е съмнително екзекуциите да засягат и по-знатните сред тях, за които споменава патриарх Никифор, или изменниците от армията на кан Телец, които според Теофан се прехвърлят на страната на император Константин V. В тази връзка е нужно да се припомни, че през последната третина на VIII в. е видно присъствието на византийска служба на представители на българската по произход фамилия *Боиледи* [**Божилков, И.** 1995, с. 259–260].

тракезийците и като присъединил оптиматите към отредите направил ги 80 хиляди. Той отишъл в едно място, наречено Литосория, нападнал ги ненадейно, обърнал ги в бягство и спечелил голяма победа. Императорът се завърнал триумфално в града с много плячка и пленници и като влязъл със свита, нарекъл тази война благородна, понеже никой не му се противопоставил и не станало клане и проливане на християнска кръв...” [Теофан Изповедник. *Хронография...*, с. 274–275]. Резерви към казаното от византийския хронист, че кан Телериг (ок. 767–777) опитва да плени славяните берзити и насилствено да ги пресели в България са изказани от български медиевисти още преди столетие – в нач. на XX век. Все пак известни съмнения остават. Дори и с осъществени предварителни договорки между българския кан и князете на берзитите, стои питане защо е необходимо организиране на военна експедиция, чийто успех силно зависи от запазването ѝ в тайна и от избягване на византийски контрамерки [Златарски, В. 1918, с. 230–232; Живковић, Т. 2007, с. 140–141].

Без значение дали несполучливият опит за преселване е свързан с похитяване и депортация или не, мотивите за предприемането му от кан Телериг са разбираеми. Особено като се отчетат жертвите, дадени от българска страна в сблъсъците с Византия през 50-те – 60-те години на осмото столетие. В очертаните времеви рамки далеч повече са неяснотите около продължителността на пленничеството и начините за освобождаване на попадналите в български плен имперски поданици. Поне на теория, даже при пълното отсъствие на писмени сведения, изглежда резонно да се приеме, че престоят в плен може да варира в широк диапазон, а крайт му да настъпи при различни обстоятелства – както с благоприятен, така и с фатален изход. Що се отнася до усилията по облекчаване на съдбата на намиращите се във вражески ръце войници и цивилни, управляващите среди в Константинопол разполагат с набор от решения, с доказана още преди ранновизантийската епоха ефективност [Kulikowski, M. 2007, p. 154–184; Lenski, N. 2008, p. 80–109; Lenski, N. 2011, p. 185–198]. Отвъд случаите, при които пленници съумяват да избягат или са освободени благодарение на действията на имперските армии, тяхното връщане във Византия нерядко е резултат от целенасочена държавна намеса за откупуването им срещу пари и/или други ценности, при временно затишие в конфликта или при сключване на мирни договори и споразумения¹¹. Особеност, която е отчетлива през 30-те и 40-те години на V в., но е трудно да бъде открито в податките за българо-византийските отношения през VIII в. [Приск Тракиец, *История...*, с. 89, 95–97, 117–123; Lenski, N. 2014, p. 230–246]. Липсата на описани споразумения за откупуване и освобождаване на имперски поданици, пленници в българските владения през периода изглежда още по-учудваща на фона на известното за договореностите със славянските архонти през 768–769 г. „...Константин пък изпратил [по домовете им] славянските първенци и поискал да му върнат заловените от тях преди време в плен християни от островите Имброс, Тенедос и Самотраки – отбелязва патриарх Никифор, уточнявайки – като ги разменил срещу копринени дрехи. Броят на тези пленници достигал две хиляди и петстотин души; и като ги извикал при себе си и ги дарил не особено щедро, ги изпратил където той поиска...” [Никифор, *Кратка история...*, с. 87]. Пасажът от *Бревиарий*, в който е поместено и въпросното сведение, има само частично съответствие в *Хронография*. Теофан Изповедник също обръща внимание на инициативите на патриарх Никита (764–780) при възстановителните дейности в църквата *Света София*, обявяването на третата императорска съпруга Евдокия за *августа*, въздигането на Христофор и Никифор – младши синове на император Константин V, за *кесари*, и на новородения им брат за *новелисим*. Не е пропуснато и бракосъчетанието на бъдещия император Лъв IV (775–780) с произхождащата от Елада Ирина (*Бревиарий* завършва тъкмо с краткото известие за сватбата им през декември 769 г.). Сред съществени разлики между двете творби при разказа за събитията от 768–769 г., е именно информацията за пленени жители от имперските провинции. Докато патриарх Никифор регистрира откупуването на похитените при славянските набези в Егея, Теофан Изповедник разказва за първата размяна между Халифата и Византия [The Chronicle of Theophanes..., p. 612–614; Никифор, *Кратка история...*, с. 87].

За жалост, е невъзможно с категоричност да се определи дали появилата се практика за размяна на пленници между византийци и араби намира бързо приложение и в отношенията между България и

¹¹ Когато пленниците не са откупени от властите или от членове на семействата им, се следват принципи и механизми, залегнали в утвърдения от векове институт в римското право – т. нар. *ius postliminii*. [The Theodosian Code and Novels..., p. 108 – 109; Corpus Iuris Civilis, II, p. 360, 361]. Влиянието на съответните разпоредби е видимо и върху византийското законодателство от VIII в. [Липшиц, Е. 1965, с. 57, 131].

Империята още през последната четвърт на VIII в.¹² Възможности и подходящи условия не липсват, нито при продължилия повече от десетилетие след възцаряването на император Лъв IV взаимноизгоден мир (запазен и след бягството на кан Телериг във Византия през 777 г., и след заселването на сирийци-монофизити в Тракия през 778 г.), нито след подновените сблъсъци към края на регентството на императрица Ирина (780–790, самост. 797–802) и при самостоятелното управление на сина им Константин VI (780–797) [вж. коментарите на **Златарски, В.** 1918, с. 234–246; **Ангелов, Д., Кашев, С., Чолпанов, Б.** 1983, с. 213–216; **Божилков, И., Гюзелев, В.** 1999, с. 120–124; **Sophoulis, P.** 2012, р. 146–172]. Със всички условности и уговорки, произтичащи от състоянието на изворовата база, дори и при отсъствието на известия за договорени размени или споразумения за откупуване и освобождаване на пленници, е трудно да се приеме, че и в България, и във Византия загърбват ползите от запазването на живота на пленените воители и похитеното от вражеска територия население, и през целия VIII в. се придържат към масови екзекуции, както се случва след битката при Анхиало през 763 г.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Извори

Бешевлиев, В. 1992 – В. Бешевлиев. Първобългарски надписи (второ преработено и допълнено издание). София, 1992. [V. Beshevliev. Parvobalgarski nadpisi (vtoro preraboteno i dopalнено издание). Sofia, 1992.]

Истрин, В. М. Хроника Георгия Амартола... – В. М. Истрин. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Том 1. Текст. Петроград, 1920. [V. M. Istrin. Hronika Georgiya Amartola v drevnem slavyanorusskom perevode. Tom 1. Tekst. Petrograd, 1920.]

Приск Тракиец, История... – Приск Тракиец. Откъси. – В: Гръцки извори за българската история. Том I. Съст. и редактор В. Бешевлиев и др. София, 1954, 86–129. [Prisk Trakiets. Otkasi. – V: Gratski izvori za balgarskata istoriya. Tom I. Sast. i redactor V. Beshevliev i dr. Sofia, 1954, 86–129.]

Теофан Изповедник. Хронография... – Теофан Изповедник. Хронография. – В: Гръцки извори за българската история. Том III. Съст. и редактор И. Дуйчев и др. София, 1960, 226–289. [Teofan Izpovednik. Hronografiya. – V: Gratski izvori za balgarskata istoriya. Tom. III. Sast. i redactor Ivan Duychev i dr. Sofia, 1960, 226–289.]

Роман Лакапин. Писма до Симеон... – Император Роман Лакапин. Писма до цар Симеон. – В: Гръцки извори за българската история. Том IV. Съст. и редактор И. Дуйчев и др. София, 1961, 298–314. [Imperator Roman Lakapin. Pisma do tsar Simeon. – V: Gratski izvori za balgarskata istoriya. Tom. IV. Sast. i redactor Ivan Duychev i dr. Sofia, 1961, 298–314.]

К. Багренородни. За темите... – Константин Багренородни. I. За темите. – В: Гръцки извори за българската история. Том V. Съст. и редактор Г. Цанкова-Петкова и др. София, 1964, 192–198. [Konstantin Bagrenorodni. I. Za temite. – V: Gratski izvori za balgarskata istoriya. Tom. V. Sast. i redactor G. Tsankova-Petkova i dr. Sofia, 1964, 192–198.]

Срезневский, В. Хроника Симеона Логофета... – В. Срезневский. Славянский перевод хроники Симеона Логофета с дополнениями. Санкт-Петербург, 1905. [V. Sreznevskij. Slavyanskiy perevod hroniki Simeona Logofeta s dopolneniyami. Sankt-Peterburg, 1905.]

Липшиц, Е. Э. 1965 – Е. Э. Липшиц. Эклога. Византийский законодательный свод VIII века, вступ. стат., перев. и комм. Е. Э. Липшиц. Москва, 1965. [E. E. Lipshits. Ekloga. Vizantiyskiy zakonodatel'nyi svod VIII veka. Vstup. stat., perev. i komm. E. E. Lipshits. Moskva, 1965.]

Никифор, Кратка история... – Никифор, патриарх Константинополски. Кратка история след царуването на Маврикий. Превод и ред. В. Н. Иванов. Варна, 1997. [Nikifor, patriarh Konstantinopolski. Kratka istoriya sled tsaruvaneto na Mavrikij. Prevod i red. V. N. Ivanov. Varna, 1997.]

Constantino Porphyrogenito De Thematibus... – Constantino Porphyrogenito De Thematibus. Introduzione, testo critico, commento a cura di A. Pertusi, Studi e Testi, 160. Citta del Vaticano, 1952.

The Theodosian Code and Novels... – The Theodosian Code and Novels, and the Sirmondian Constitutions. A Translation with Commentary, Glossary, and Bibliography by Cl. Pharr. In Collaboration with Th. Sh. Davidson and M. Br. Pharr. With an Introd. by C. Dickerman Williams. Princeton, 1952.

¹² Известният Сюлейманкьойски надпис, върху който са били изсечени клаузите на договора между кан Омуртаг (814/815–831) и император Лъв V (813–820) от 816 г. разсейва съмненията, че размяната на пленници на реципрочен принцип или с допълнителни ангажименти, поемани от намиращата се в по-неизгодна позиция страна, присъства в българо-византийските отношения през Ранното Средновековие, поне от средата на второто десетилетие на IX в. насетне [**Bury, J. V.** 1910, р. 276–287; **Бешевлиев, В.** 1992, с. 164 – 175; **Treadgold, W.** 1984, с. 213–220; **Христов, Я.** 2016, с. 76–99].

Corpus Iuris Civilis, II – Corpus Iuris Civilis. Vol. II. Codex, Rec. P. Krüger. Berlin, 1892.

Georgii Monachi Chronicon... – Georgii Monachi Chronicon. Ed. C. de Boor. (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana). Vol. II. Stuttgart, 1978.

Nicephorus patriarcha, Antiheretica, III – Nicephorus patriarcha. Antiheretica, III. – Patrologiae Circus Completus. Series Graeca. Ed. J.-P. Migne, 100. Paris, 1863, coll. 375–534.

Symeonis Chronicon... – Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon. Rec. S. Wahlgren (CFHB 44/1). Berlin-New York, 2006.

Théodore Daphnopatès Correspondance... – Théodore Daphnopatès Correspondance. Éditée et traduite par J. Darrouzès, L. G. Westerink. Paris, 1978.

The Chronicle of Theophanes... – The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 284–813. Translation by C. Mango, R. Scott. Oxford, 1997.

Публикации

Ангелов, Д. 1973 – Д. Ангелов. Въпросът за политическите емигранти в отношенията между Византия и средновековна България. – АДСВ, 10 (1973), 112–123. [D. Angelov. Vaprosat za politicheskite emigranti v otnošeniyata mezhdru Vizantiya i srednovekovna Bulgariya. – ADSV, 10 (1973), 112–123.]

Ангелов, Д., Кашев, С., Чолпанов, Б. 1983 – Д. Ангелов, С. Кашев, Б. Чолпанов. Българска военна история. От Античността до втората четвърт на X век. София, 1983. [D. Angelov, S. Kashev, B. Cholpanov. Balgarska voenna istoriya. Ot Antichnostta do втората четвърт на X век. Sofia, 1983.]

Ангелов, П. 2004 – Петър Ангелов. Средновековната българска дипломатия. София, 2004. [Petar Angelov. Srednovekovnata balgarska diplomatsiya. Sofia, 2004.]

Бешевлиев, В. 1960 – В. Бешевлиев. Три приноса към българската история. – В: Изследвания в чест на Марин Дринов. София, 1960, 283–299. [V. Beshevliev. Tri prinosa kam balgarskata istoriya. – V: Izsledvaniya v chest na Marin Drinov. Sofia, 1960, 283–299.]

Божилев, И. 1995 – Ив. Божилев. Българите във Византийската империя. София, 1995. [Iv. Bozhilov. Balgarite vav Vizantijskata imperiya. Sofia, 1995.]

Божилев, И., Гюзелев, В. 1999 – Иван Божилев, Васил Гюзелев. История на България в 3 тома. История на средновековна България VII–XIV век. Т. 1. София, 1999. [Ivan Bozhilov, Vasil Gyuzelev. Istoriya na Bulgariya v 3 toma. Istoriaya na srednovekovna Bulgariya VII–XIV vek. Tom 1. Sofia, 1999.]

Благоев, Н. П. 1924 – Н. П. Благоев. Княз Крум. – В: Годишник на Софийския Университет (ЮФ), 19 (1924), 5–89. [N. P. Blagoev. Knyaz Krum. – V: Godishnik na Sofijskiya Universitet (YuF), 19 (1924), 5–89.]

Васютин, С. А., Пугачев, А. Ю. 2009 – С. А. Васютин, А. Ю. Пугачев. Тюрко-болгары, Византия и славяне в конце VII–VIII века: модель военно-политической адаптации кочевников в полупериферийной зоне земледельческой цивилизации. – В: Славяноведение, 4 (2009), 3–16. [S. A. Vasyutin, A. Yu. Pugachev. Tyurko-bolgaryi, Vizantiya i slavyane v kontse VII–VIII veke: model' voenno-politicheskoy adaptatsii kochevnikov v poluperiferijnoj zone zemleledel'cheskoj tsivilizatsii. – V: Slavyanovedenie, 4 (2009), 3–16.]

Димитров, Х. 1991 – Хр. Димитров. Юстиниан II (685–695, 705–711). – В: Византийските василевси. Ив. Божилев (ред.). София, 1991, 166–171. [Hr. Dimitrov. Yustinian II (685–695, 705–711). – V: Vizantijskite vasilevsi. Iv. Bozhilov (red.). Sofia, 1991, 166–171.]

Живковић, Т. 2007 – Т. Живковић. Јужни словени под византијском влашћу 600 – 1025. Београд, 2007. [T. Živković. Juzhni sloveni pod vizantijskom vlasću 600 – 1025. Beograd, 2007.]

Златарски, В. 1918 – Васил Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. 1, ч. 1. София, 1918. [V. Zlatarski. Istoriya na balgarskata darzhava prez srednite vekove. T. 1, ch. 1. Sofia, 1918.]

Кутиков, В. 1962 – Вл. Кутиков. Още по въпроса за приложението на българо-византийския договор от 716 г. – Исторически преглед, 1962, кн. 3, 79–84. [Vl. Kutikov. Oshte po vaprosa za prilozhenieto na balgaro-vizantijskiya dogovor ot 716 g. – Istoricheski pregled, 1962, kn. 3, 79–84.]

Кутиков, В. 1974 – Вл. Кутиков. Българо-византийският договор от 716 г. (Правно-историческо изследване). – В: Годишник на Софийския Университет (ЮФ), 65, кн. 1 (1974), 69–119. [Vl. Kutikov. Balgaro-vizantijskiyat dogovor ot 716 g. (Pravno-istoricheskoto izsledvane). – V: Godishnik na Sofijskiya Universitet (YuF), 65, kn. 1 (1974), 69–119.]

Литаврин, Г. 1995 – Г. Литаврин. К дискуссии о договоре 716 г. между Византией и Болгарией. – Byzantinoslavica, 56 (1995), 37–43. [G. Litavrin. K diskussii o dogovore 716 g. mezhdru Vizantie i Bolgarije. – Byzantinoslavica, 56 (1995), 37–43.]

Михайлов, С. 2000 – Ст. Михайлов. Към въпроса за хронологията на българо-византийските конфликти в периода 756–766 г. – Епохи, VIII/3–4 (2000), 21–35. [St. Mihajlov. Kam vaprosa za hronologiyata na balgaro-vizantijskite konflikti v perioda 756 – 766 g. – Epochi, VIII/3–4 (2000), 21–35.]

Михайлов, С., Хрисимов, Н. 2000 – Ст. Михайлов, Н. Хрисимов. Бележки за българо-византийските отношения (края на VII – началото на VIII в.). – В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Том. 7. Велико Търново, 2000, 253–266. [St. Mihajlov, N. Hrisimov. Belezhki za balgaro-vizantijskite otnosheniya (kraya na VII – nachaloto na VIII v.). – V: Balgarite v Severното Prichernomorie. Izsledvaniya i materialii. Tom 7. Veliko Tarnovo, 2000, 253–266.]

Михайлов, С. 2015 – Ст. Михайлов. Апогеят на кризата (754–765 г.). – В: Българска национална история Ред. Пл. Павлов. Том III. Първо българско царство (680–1018 г.). Велико Търново, 2015, 114–127. [St. Mihajlov. Apogeyat na krizata (754–765 g.). – V: Balgarska nationalna istoriya. Red. Pl. Pavlov. Tom III. Parvo balgarsko tsarstvo (680–1018 g.). Veliko Tarnovo, 2015, 114–127.]

Острогорски, Г. 1998 – Г. Острогорски. История на Византийската държава. София, 1998. [G. Ostrogorski. Istoriya na Vizantijskata darzhava. Sofia, 1998.]

Степанов, Ц. 1999 – Цв. Степанов. Власт и авторитет в Ранносредновековна България (VII – средата на IX в.). София, 1999. [Ts. Stepanov. Vlast i avtoritet v Rannosrednekovna Bulgariya (VII – sredata na IX v.). Sofia, 1999.]

Филипу, Ф. 2012 – Ф. Филипу. Първата българска държава и византийската ойкуменическа империя (681–852). Византийско-български политически отношения. Превод от гръцки Янко Димитров. София, 2012. [F. Filipu. Parvata balgarska darzhava i vizantijskata ojkumenicheska imperiya. Vizantijsko-balgarski politicheski otnosheniya. Prevod ot gratski Yanko Dimitrov. Sofia, 2012.]

Христов, Я. 2016 – Я. Христов. *Душа за душа*: Относно размяната на пленници между България и Византия през Ранното Средновековие. – *Studia Iuridico-Historica*, 5 (2016), 76–99. [Ya. Hristov. *Dusha za dusha*: Otnosno razmyanata na plennici mezhdru Bulgariya i Vizantiya prez Rannoto Srednekovie. – *Studia Iuridico-Historica*, 5 (2016), 76–99.]

Цанкова-Петкова, Г. 1960 – Г. Цанкова-Петкова. Българо-византийските отношения при управлението на Тервел и Кормесий. – В: Изследвания в чест на Марин Дринов. София, 1960, 615–625. [G. Tsankova-Petkova. Balgaro-vizantijskite otnosheniya pri upravlението na Tevrel i Kormesij. – V: Izsledvaniya v chest na Marin Drinov. Sofia, 1960, 615–625.]

Цанкова-Петкова, Г. 1973 – Г. Цанкова-Петкова. Българо-византийските отношения според мирните договори от края на VII до началото на IX век. – *АДСВ*, 10 (1973), 167–180. [G. Tsankova-Petkova. Balgaro-vizantijskite otnosheniya spored mirnite dogovori ot kraja na VII do nachaloto na IX vek. – *ADSV*, 10 (1973), 167–180.]

Bury, J. B. 1889 – J. B. Bury. *A History of the Later Roman Empire. From Arcadius to Irene (395 A.D. – 802 A.D.)*. Vol. II. London-New York, 1889.

Bury, J. B. 1910 – J. B. Bury. *The Bulgarian Treaty of A.D. 814 and the Great Fence of Thrace*. – *The English Historical Review*, 25/98 (1910), 276–287.

Charanis, P. 1972 – P. Charanis. *The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire*. – In: P. Charanis, *Studies on the Demography of the Byzantine Empire. Collected Studies. Part III. Variorum Reprints*. London, 1972, 140–154.

Chrysos, E. 1992 – E. Chrysos. *Byzantine diplomacy, A.D. 300–800: means and ends*. – In: *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March, 1990*. Edited by J. Shepard, S. Franklin (Society for the Promotion of Byzantine Studies Publications 1). Aldershot, 1992, 25–39.

Curta, F. 2006 – Fl. Curta. *Qagan, Khan or King? Power in Early Medieval Bulgaria (Seventh to Ninth Century)*. – *Viator*, 37 (2006), 1–31.

Dignas, B., Winter, E. 2007 – B. Dignas, E. Winter. *Rome and Persia in Late Antiquity. Neighbours and Rivals*. Cambridge, 2007.

Gelovani, N. 2013 – N. Gelovani. *Arab-Byzantine Relations under the Umayyad Caliphate and South Caucasus*. – *International Journal of Social Science and Humanity*, 3/1 (2013), 26–29.

Grey, C. 2011 – C. Grey. *The *Ius colonatus* as a Model for the Settlement of Barbarian Prisoners of War?* – In: Mathisen, R. W., D. Shanzer. (eds.). *Romans, Barbarians and the Transformation of the Roman World*. Farnham, 2011, 147–160.

Haldon, J. 1992 – J. Haldon. “Blood and ink”: some observations on Byzantine attitudes towards warfare and diplomacy. – In: *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March, 1990*. Edited by J. Shepard, S. Franklin (Society for the Promotion of Byzantine Studies Publications 1). Aldershot, 1992, 281–294.

Miller, D. A. 1971 – D. A. Miller. *Byzantine Treaties and Treaty-making: 500–1025 AD*. – *Byzantinoslavica*, 32 (1971), 56–76.

Oikonomides, N. 1988 – N. Oikonomides. *Tribute or Trade? Bulgarian Treaty of 716*. – In: *Studia Slavico-Byzantina et Mediaevalia Europensia. Vol. I*. Ivan Dujčev Centre for Slavo-Byzantine Studies. Sofia, 1988, 29–31.

Kaegi, W. E. 1981 – W. E. Kaegi. *Byzantine Military Unrest 471–843*. Amsterdam, 1981.

Kulikowski, M. 2007 – M. Kulikowski. *Rome’s Gothic Wars. From the Third Century to Alaric*. Cambridge, 2007.

Lenski, N. 2008 – N. Lenski. Captivity, Slavery and Cultural Exchange between Rome and Germans from the First to the Seventh Century CE. – In: *Invisible Citizens: Captives and Their Consequences*. Edited by C. M. Cameron. Salt Lake City, 2008, 80–109.

Lenski, N. 2011 – N. Lenski. Captivity and Romano-Barbarian Interchange. – In: *Romans, Barbarians and the Transformation of the Roman World*. Edited by R. W. Mathisen, D. Shanzer. Farnham, 2011, 185–198.

Lenski, N. 2014 – N. Lenski. Captivity among the Barbarians and Its Impact on the Fate of the Roman Empire. – In: *The Cambridge Companion to the Age of Attila*. Edited by M. Cambridge (Mass.), 2014, 230–246.

Liddell, H. G., Scott R. 1901 – H. G. Liddell, R. Scott. *A Greek–English Lexicon*. Comp. H. G. Liddell, R. Scott. 8th revised edition. New York-Chicago-Cincinnati, 1901.

Lykaki, M. 2016 – M. Lykaki. Οι αιχμῶλοι πολέμου στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία (6^{ος} – 11^{ος} αι.): Εκκλησία, Κράτος, διπλωματία και κοινωνική διασταση. Εθνικά και Καποδιστριακά Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αθήνα, 2016 (Unpublished doctoral dissertation).

Rotman, Y. 2005 – Y. Rotman. Byzance face à l’Islam arabe, VIIe – Xe siècle. D’un droit territorial à l’identité par la foi. – *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 60/4 (2005), 767–788.

Rotman, Y. 2009 – Y. Rotman. *Byzantine Slavery and the Mediterranean World*. Translated by Jane-Marie Todd. Cambridge (Mass.), 2009.

Stratos, A. N. 1980 – A. N. Stratos. *Byzantium in the Seventh Century*. Vol. V. Justinian II, Leontius and Tiberius, 685–711. Amsterdam, 1980.

Sophoulis, P. 2012 – P. Sophoulis. *Byzantium and Bulgaria, 775–831*. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages. Vol. 16. Leiden-Boston, 2012.

Treadgold, W. 1984 – W. Treadgold. The Bulgars’ Treaty with the Byzantines in 816. – *Rivista di studi byzantini et slavi*, 4 (1984), 213–220.

Treadgold, W. 1997 – W. Treadgold. *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford, 1997.

Vida, T. 2009 – T. Vida. Local or Foreign Romas? The Problem of the Late Antique Population of the 6th–7th Centuries AD in Pannonia. – In: Quast, D. (ed.). *Foreigners in Early Medieval Europe*. Thirteen International Studies on Early Medieval Mobility. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 78. Mainz, 2009, 233–259.

Vida, T. 2016 – T. Vida. “They Asked to be Settled in Pannonia...” A Study on Integration and Acculturation – the Case of the Avars. – In: Bollók, Á., G. Csiky, T. Vida. (eds.). *Zwischen Byzanz und der Steppe*. Archäologische und historische Studien Festschrift für Csanád Bálint zum 70. Geburtstag / *Between Byzantium and the Steppe*. Archaeological and Historical Studies in Honour of Csanád Bálint on the Occasion of His 70th Birthday. Budapest, 2016, 251–270.